

same qualities of cultural heritage that the Croatian people identify with. At the end Violich considers the possibilities of rebuilding destroyed places in Dalmatia, warning young urbanists to avoid the mistakes from the past caused by over-development of tourism and lack of concern for the natural environment. He pleads for respect for the needs of citizen and hopes that maintaining a self-sustainable biological balance will be considered in full. He also suggests that California and Dalmatia, due to their many similarities, can benefit from mutual help on various levels of environmental protection and planning.

Mirjana Randić

Ethnographic museum, Zagreb, Croatia

Ivan Lajić, Sonja Podgorelec i Dragutin Babić

Otoci – ostati ili otići?: studija o dnevnoj cirkulaciji sa šibenskih otoka

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 2001, 206 str.

Studija »Otoci – ostati ili otići« rijetko je osvježenje u razmjerno vrlo bogatoj hrvatskoj demografskoj literaturi o otocima i zato zaslužuje posebnu pozornost. Ivan Lajić, Sonja Podgorelec i Dragutin Babić izložili su, naime, u njoj rezultate iskustvenog demo-sociologijskog istraživanja, a iskustvenih je demografskih istraživanja u nas vrlo malo. Ne umanjujući ni u primisli znanstvenu korektnost, pa i izvrsnost obrade demografskih kretanja na hrvatskim otocima (a demografskih je radova, kao i ekonomskih, iz sociologiji bliskih područja ponajviše), valja reći da oni gotovo isključivo počivaju na podacima popisa stanovništva i demografske statistike. Iznimna su iskustvena demografska istraživanja. I ne samo što su Lajić, Podgorelec i Babić načinili taj pothvat, nego bitnu odliku njihovoga rada čini i predmet: predmigracijsko mnijenje osnovno- i srednješkolaca, te dnevne migracije otočana. Autori su toga svjesni: ovo je (danas tako, na nesreću, izgleda) bila zadnja prigoda za takvo istraživanje, jer mladih na šibenskom otočju za koju godinu i neće biti, a deindustrijalizacija države poprimila je takve dimenzije da niti posla biti neće.

Sve u svemu, jedna vrlo deprimirajuća situacija. Godine 1991. od 718 otoka i otočića (ne računajući 389 hridi i 78 grebena) – čija ukupna površina iznosi 3.384 km² ili 5,8 posto kopnenog površja Hrvatske – bilo je nastanjeno 67 (površine 3.062 km²) i na njima je živjelo 2,6 posto stanovništva Hrvatske, koje je 1990. stvorilo oko 2 posto društvenog proizvoda društvenog sektora privrede. Djece do 15 godina života bilo je u otočnoj populaciji svega 17,4 posto dok je staro stanov-

ništvo (60 godina života i više) činilo već jednu četvrtinu (25,7 posto). Demografi su pokazali da su u tom drugom po veličini arhipelagu u Europi (iza grčkog) nastanjena zapravo svega 44 otoka od kojih ih je tek pet u nekom smislu zadržano demografskom revitalizacijom - stanovništvo ostalih stagnira ili, što je najgora stvar, izumire. Demografskom slomu pridružio se denatalitet izazvan erodiranjem biološke osnove: na otocima je premalo ili uopće više nema žena u fertilnoj dobi. Manifestna je sveopća stravična neiskorištenost zemljišta. Iako je obradivih površina malo (nakon smanjenja za 4.964 ha u razdoblju od 1970. do 1990. godine ukupne obradive površine iznosile su 22.979 ha i na jednog otočanina dolazilo je 0,24 ha što je upola manje od državnog prosjeka) sve ih je više napušteno ili zapušteno, jer je 1991. bilo svega 6.638 poljoprivrednika (6,0 posto otočnog stanovništva) a seoska su naselja u dubokoj starosti. Zato je travanj 2000., kada je provedeno ovo istraživanje, bio jedna od posljednjih prigoda za takve pothvate.

Autori nas iscrpno obavještavaju o istraživanju i njegovim rezultatima u studiji koja – uz Uvod (str. 5-6), literaturu, sažetak na hrvatskom i engleskom jeziku, te bilješke o autorima (str. 205-206) – ima 12 poglavlja numeriranih rimskim brojevima: Priprema istraživanja (str. 7-8), Metoda istraživanja (str. 9-10), Uzorak (str. 11-13), Tipologizacija mehaničkoga kretanja satnovništva jadranskoga otočnog prostora (str. 15-31), Dalmatinskootočne migracije (str. 33-42), Novije demografsko stanje i procesi na šibenskim otocima (str. 43-55), Otočno gospodarstvo i infrastruktura (str. 57-80), Ostati ili otići – promišljanje problema odraslih dnevnih cirkulanata: rezultati empirijskog istraživanja (str. 81-111), Intervju (str. 113-130), Cirkulacija učenika sa šibenskih otoka na relaciji otoci – Šibenik – otoci: rezultati empirijskog istraživanja (str. 131-170), Cirkulacija i problemi otoka u percepciji školskih djelatnika (intervju) (171-179), te Zaključna razmatranja (str. 181-185).

Cilj je istraživanja bio dvojak: (a) kvantitativno i kvalitativno odrediti dnevno cirkulirajuću populaciju sa šibenskoga otočja i ispitati njezine osnovne stavove o životu na otoku, dnevnom putovanju, dualnom aspektu života (otok – kopno), namjerama odlaska s otoka ili ostanka i njihov pogled na perspektive otočnoga života; te (b) ocijeniti djeluje li, i koliko, dnevna cirkulacija antimigracijski, odnosno antidepopulacijski, i što treba učiniti kako bi taj oblik mehaničkoga kretanja postao jednim od oblika modela revitalizacije. I predmet i ciljevi vrlo su respektabilni. Ponajprije, otočna je dnevna cirkulacija rijetko istraživan i znanstveno je relevantan problem. Autori su joj pristupili temeljem raščlambe teorija mehaničkoga kretanja naglasivši da tipologizacija mehaničkoga kretanja stanovništva jadranskoga otočnog prostora, a posebice dnevne cirkulacije otočana koja »pretpostavlja odlazak iz mjesta stanovanja u drugo mjesto i ponovni povratak u ishodišno« (str. 25) nalaže primjenu teze Russella Kinga i Johna Connella o migracijama kao načinu otočnoga života (1999). Društvena važnost oglada se u mogućem prinosu izradi kvalitetnije hrvatske otočne politike.

Istraživanje je provedeno metodom ankete na populaciji radnika (31 ispitanik) i učenika (43 ispitanika) dnevnih migranata s otoka Zlarina i Privića, na usputnom

uzorku otočana koji redovito zbog različitih razloga putuju u Šibenik. te metodom interviewa s predstavnicima otočne lokalne samouprave, crkve, javnoga života i predstavnicima državnih službi koje brinu o životu na hrvatskim otocima. Mali je broj ispitanika ograničio mogućnost izračunavanja statističkih parametara što su autori u prikazu rezultata nastojali prevladati slikom stanja i iznošenjem razmišljanja otočana. Posebice su obradili potisne čimbenike prvih dalmatinskootočnih migracija (agrarnu prenapućenost, krizu tradicionalnim oblika privredivanja i seljačke dugove), intenzivnu depopulaciju do 90. godina 20. stoljeća, te otočno gospodarstvo i infrastrukturu (industrija, primjerice, nije prelazila s kopna na otoke).

Ustanovili su da dnevno na rad s Prvića i Zlarina na kopno putuju zancmarivo malen broj otočana (približno desetina migranata iz 1991.). Najveći ih broj ima završenu srednju stručnu spremu. Mladi počinju putovati nakon završetka 4. razreda osnovne škole i putuju sve dok pohađaju školu, a najdulje do završetka srednje škole. Tradicija je putovanja svojstvena većini otočnih obitelji: šest desetina ih ima barem jednu osobu koja svakodnevno putuje na kopno.

Prilično su usuglašeni odgovori na pitanja o prednostima i nedostacima života na otoku: ispitanici danas jedinom relevantnom prednošću života na otocima drže mir i ljepotu otoka, te nezagađenost prirode, dok život na otoku ima dva bitna nedostatka – odlazak mladog stanovništva s otoka odnosno neumitno starenje stanovništva sa strahom od »izumiranja otoka« (*the extinction of the island*), te veliku nezaposlenost. Gospodarsku budućnost vide u razvoju poljoprivrede (uzgoju biološki zdrave hrane) te seoskoga i nautičkoga turizma. Mlade otočane osobito smeta nedostatak objekata i sadržaja za svestranije provođenje slobodnog vremena na otocima. Zbog svega toga *čak polovica učenika* – unatoč razlikama između srednjoškolaca i osnovnoškolaca – razmišlja o iseljenju s otoka. Tko će, na kraju, na njima i ostati? Autori su ustanovili da na predmigracijsko mnijenje i migracijske odluke mladih otočana velik utjecaj imaju obitelj i skupina vršnjaka, dakle primarne socijalne skupine.

Uza sve pohvale koje im za ovaj rad zaslužno pripadaju, autorima skrećemo pozornost i na ono što nisu smjeli propustiti. Obeshrabrujući temeljni nalaz obvezivao ih je na cjelovitiju raščlambu malootočnc populacije, poglavito jer se i sami pitaju jesu li oni koji na otoku ostaju ostanak sami izabrali ili su »žrtve« okolnosti, jer konstatiraju »tko je želio napustiti svoj otok, već je otišao... Otoci su ostali nastanjeni sve ostarjelijom populacijom i njihovim problemima (konzervativizmom, ksenofobijom...)« (str. 5) i jer su obećali da će »se služiti metodama raznih znanstvenih disciplina: demografije, sociologije, ekonomije i geografije« (str. 7). Depopulacijski su ih procesi već sami po sebi nagonili, a ispitivanje predmigracijskog mnijenja obvezivalo *na raščlambu otočnosti*, osobitog varijeteta društvenosti i sastavnice načina života otočana (sa stajališta sociologije), *te inzularnosti* (motrište ekonomije i geografije). Kada to izdvajam ostajem na pozicijama dobronamjernog procjenitelja. Riječ je naprosto o *obveznom konceptualnom pristupu* u istraživanju otoka i otočana. Prvo, otoci čije su dnevne migrante ispitali, geografski i ekonom-

ski spadaju u red otoka niskoga stupnja inzularnosti (odnosno izoliranosti od najbližeg kontinentalnog kopna). Drugo, ako sa stajališta resursa i prednosti danas gospodarski nisu ranjiviji od kopna, onda odgovor treba potražiti u načinu otočnog života, u osobitostima socijalne distance, izolacije, kontrole i kontakata (komunikacija) između pojedinaca i između različitih grupa na otoku. Koji tip i kakav stupanj odvojenosti pojedinaca ili grupa na hrvatskim otocima utječe na interakciju, komunikaciju, suradnju i društvenu i čuvstvenu uključenost (pripadnost)? Znamo li da je sa sociologijskog motrišta izolacija troznačan pojam i definicija izolacije može biti samo negativna – izolacija je uvjet (stanje) u kojem stanoviti odnosi s drugim ljudima prestaju – što se to zbilo s našim otočanima? Propitajmo je li tu plodan Fairchildov koncept »mentalne izolacije« razumijevajući pod njom funkcioniranje čovjeka kao društvenog bića a ne dualistički pristup duhovno-tjelesno, dakle određeni način odijeljenog obrasca mišljenja i ponašanja. Pomažu li u tome – Malmbergovim riječima (1980) – model obranjivosti (defendability) resursa, stupanj individualne udaljenosti (distance) i kontakt kao pravi stupanj socijalne udaljenosti?

To je jamačno posljedica tzv. kontinentskog pristupa otocima u našoj znanstvenoj i stručnoj zajednici, ali i u nositelja javne politike za koje strategija razvitka otoka nije organski dio strategije gospodarskog i sveukupnog razvitka zemlje (kao u Grčkoj, koja nema posebnu upravu za otoke, ali ima učinkovit instrumentarij političaja primjeren razvojnoj ulozi države – lošem poduzetniku, nesposobnom promptno primati i reagirati na impulse tržišta i sl.). Hrvatska znanstvena zajednica još uvijek nije shvatila svu teorijsko-metodologijsku zahtjevnost, metodologijsku delikatnost i složenost istraživanja tzv. mediteranskog varijeteta hrvatskih malih otočnih zajednica. Zato to i nije poseban prigovor ovim autorima.

Važniji je što nisu razradili model dnevne cirkulacije kao instrument antidepopulacijske politike, jer su tu zadaću izrijeком preuzeli. Riječ je o složenim regulacijskim mehanizmima, ali – prisjetimo se – često su rješenja složenih problema jednostavna. To je osobito važno za zemlje u tranziciji kakva je Hrvatska.

Antun Petak

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska